

Barbara Rusinek

Kompetencje wymagane na rynku pracy wyzwaniem dla edukacji zawodowej

Wprowadzenie

Zmienia się świat, jaki znamy. Gwałtowny rozwój nauki i techniki skutkuje dezaktualizacją wąskiej, specjalistycznej wiedzy. Sprawne poruszanie się na wymagającym rynku pracy zależy w dużej mierze od mobilności, elastyczności i umiejętności przekwalifikowania się. Taka postawa wymaga ciągłego uczenia się i samodoskonalenia, samodzielnego podejmowania trafnych decyzji. Trudno dzisiaj odnaleźć się w informacyjnym szumie. Mnogość i łatwy dostęp do danych zmusza nas do krytycznej ich analizy i właściwej interpretacji, a także selekcji faktów. Postępuje atomizacja społeczna i decentralizacja, pojawia się więc potrzeba budowania dobrych relacji międzyludzkich i świadomego decydowania o sprawach wspólnoty. Coraz częściej mamy do czynienia z pracą w międzynarodowych zespołach, a to wymaga rozumienia i umiejętności współpracy z ludźmi posiadającymi odmienne dziedzictwo kulturowe. Jednocześnie obserwujemy, jak wzrasta świadomość potrzeby twórczego działania zgodnie z własnymi zasobami i predyspozycjami.

W czasach gwałtownego postępu technicznego i technologicznego oraz przeobrażeń cywilizacyjnych przed edukacją zawodową stoi wiele wyzwań. Nowoczesnej gospodarce potrzebne są szerokie kompetencje. Dotyczą one: uczenia się i rozwiązywania problemów, dostrzegania zależności przyczynowo-skutkowych i złożoności zjawisk, pozyskiwania i odpowiedniego wykorzystywania informacji, porozumiewania się w kilku językach, elastycznego reagowania na zmiany, komunikowania się przy wykorzystaniu nowoczesnych technologii. Niezbędna jest umiejętność współpracy w zespole, argumentowania i obrony własnego zdania a także podejmowanych działań i przyjmowania odpowiedzialności za ich wyniki. Duży nacisk kładzie się na umiejętności organizowania pracy, opanowania technik i narzędzi pracy.

Dostępne dziś możliwości komunikowania się i coraz nowsze technologie powodują doskonalenie organizacji i metod pracy oraz wyposażenia technicznego. Jak pisze W. Furmanek, „Szkoła współczesna staje przed koniecznością podjęcia się nowych zadań wychowania dla lepszego jutra świata”¹. Wymaga to kształtowania postaw ekologicznych, związanych z rozumieniem znaczenia i wpływów różnorodnych zjawisk techniki na życie jednostek i grup społecznych, rzetelnej oceny konsekwencji postępu naukowo-technicznego, podejmowania stosownych działań. Konieczna jest także realizacja zadań wychowawczych propagujących walory humanistyczne i znaczenie współczesnej techniki w życiu człowieka, umożliwiających rozwijanie postaw współpracy oraz współodpowiedzialności². Zmienia się też istota nauczania w świetle relacji zachodzących pomiędzy pracownikiem a stanowiskiem pracy, rosną wymagania dotyczące wykształcenia i kompetencji zawodowych.

Kwalifikacje i kompetencje zawodowe

Mówiąc o kompetencjach, często mamy na myśli uprawnienia związane z zajmowanym stanowiskiem czy miejscem w organizacji. Są one ściśle powiązane z odpowiedzialnością za podejmowane działania i osiągnięte rezultaty. Zazwyczaj kompetencje oznaczają wiedzę i umiejętności niezbędne do realizacji określonych zadań, np. kompetencje nauczyciela, lekarza czy inżyniera. W tym znaczeniu mamy na myśli profesjonalizm w danym obszarze aktywności zawodowej. Możemy też termin kompetencje rozumieć jako zakres uprawnień do jakiegoś działania, który ma charakter formalnoprawny i któremu przysługuje pewien zakres pełnomocnictwa i odpowiedzialności.

W strukturze kompetencji zawodowych wyróżnić można tzw. kompetencje twarde i miękkie. Te pierwsze związane są ze specjalistyczną wiedzą i odpowiednimi umiejętnościami zawodowymi. Mogą dotyczyć np. znajomości procedur, stosowanych narzędzi, obsługi programów komputerowych w konkretnych sytuacjach zawodowych. Kompetencje miękkie to kompetencje osobiste oraz kompetencje interpersonalne. Należą do nich między innymi: motywowanie siebie, odporność na stres, myślenie strategiczne, budowanie autorytetu, umiejętność perswazji, inspirowanie (w kontekście zarządzania zespołem).

¹ W. Furmanek, *Podstawy edukacji zawodowej*, Rzeszów 2000, s. 132.

² *Ibidem*.

Jak pisze W. Okoń, kwalifikacje zawodowe to zakres i jakość przygotowania niezbędnego do wykonywania jakiegoś zawodu, natomiast na kompetencje zawodowe składają się: poziom wykształcenia ogólnego, wiedza zawodowa, umiejętności zawodowe, a zwłaszcza stopień wprawy oraz umiejętność organizowania i usprawniania pracy, uzdolnienia i zainteresowania zawodowe. Oprócz tego istotne znaczenie mają również kwalifikacje społeczno-moralne pracownika oraz jego właściwości fizyczno-zdrowotne³. Z kolei Z. Wiatrowski kwalifikacje i kompetencje zawodowe określa jako układ celowo ukształtowanych cech psychofizycznych człowieka, warunkujących jego skuteczne działanie⁴. Można więc powiedzieć, że kompetentny jest ten, kto posiada odpowiednie kwalifikacje oraz uprawnienia do działania i decydowania w danej dziedzinie.

Dzisiaj kwalifikacje zależą w znacznym stopniu od wyposażenia technicznego i możliwości stosowania rozwiązań informatycznych w poszczególnych operacjach zawodowych. Kwalifikacje zawodowe wymagają od pracowników motywacji i zdolności do działania w sytuacjach nietypowych, realizowania zmiennych zadań i ról zawodowych, mobilności, inicjatywy i przedsiębiorczości w różnych warunkach i sytuacjach. Coraz częściej zwraca się uwagę na zdolność jednostki do samodzielnego podejmowania decyzji i brania odpowiedzialności za podejmowane działania. Kwalifikacje stanowią podstawę do zdobycia kompetencji zawodowych, których rozwój przebiega wraz z nabywaniem coraz to nowych doświadczeń zawodowych. Z kolei kompetencje zawodowe funkcjonują w kontekście konkretnych zainteresowań i zdolności, sprecyzowanych czynności i ustalonych umiejętności a także w zakresie sprawnych i odpowiedzialnych działań. Mają one dynamiczny charakter i można je zdobywać w dowolnie wybranym momencie aktywnego życia zawodowego przy odpowiedniej mobilizacji i wytrwałości. Połączenie kwalifikacji formalnych i nieformalnych stanowi o nowej jakości pracownika. Określenia kwalifikacje i kompetencje zawodowe są terminami dopełniającymi się, stwarzającymi możliwość osiągnięcia mistrzostwa w danej dziedzinie.

We wszystkich gałęziach przemysłu możemy zaobserwować dążenie do systematycznego podwyższania kwalifikacji pracowniczych i eliminowanie prac niewymagających kwalifikacji. Zmienia się struktura wymagań kwalifikacyjnych na poszczególnych stanowiskach pracy oraz struktura społeczna osób zatrudnionych. Stosowanie w coraz szerszym zakresie automatycznych

³ W. Okoń, *Mały słownik pedagogiczny*, Warszawa 1996, s. 146.

⁴ Z. Wiatrowski, *Kwalifikacje i kompetencje zawodowe*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI w.*, T. Pilch (red.), T. 2, Warszawa 2003, s. 997–999.

procesów produkcyjnych wiąże się z utratą przez pracowników dotychczasowego statusu zawodowego a nabyte przez nich umiejętności zawodowe okazują się niepotrzebne⁵. W XXI wieku obserwujemy tworzenie coraz to nowszych form wirtualności, między innymi w przedsiębiorstwach, handlu elektronicznym czy kształceniu na odległość. Rozwój kapitału ludzkiego wiąże się z dalszą eksplozją wirtualną w sferze organizacyjnej i informacyjnej, a zwiększenie wydajności pracy jest możliwe dzięki wyposażeniu pracowników w odpowiedni zakres kompetencji umożliwiających kompleksowe wykonywanie zadań zawodowych.

Kształcenie zawodowe to ten obszar edukacji, który najściślej powiązany jest z rynkiem pracy. Postępująca globalizacja stawia absolwentom szkół zawodowych wysokie wymagania w obszarze niezbędnej wiedzy teoretycznej, jak również określonych umiejętności zawodowych, korzystania z różnorodnych źródeł informacji i przystosowania do zmieniających się technologii oraz warunków pracy. Absolwent dzisiejszej szkoły branżowej musi być przygotowany na zmiany. Na rynku pracy zatrudnienie znajdują specjaliści w danym zawodzie, osoby kompetentne, mobilne i samodzielne. Stworzenie nowoczesnego systemu edukacji zawodowej w Polsce, oferującego wysoką jakość świadczonych usług i skorelowanie działalności edukacyjnej z potrzebami rynku pracy, stanowi zatem nie lada wyzwanie. Świadczą o tym kolejne reformy Ministerstwa Edukacji Narodowej wprowadzane w ostatnich latach (2012, 2017 i 2019). Istotne zmiany dotyczą struktury kształcenia, klasyfikacji zawodów szkolnictwa zawodowego (obecnie branżowego), obudowy programowej i organizacji kształcenia zawodowego a także systemu zewnętrznych egzaminów potwierdzających kwalifikacje oraz kwalifikacyjnych kursów zawodowych. Obowiązujące obecnie podstawy programowe kształcenia w zawodach szkolnictwa branżowego mają inną budowę. Określono w nich efekty kształcenia oraz kryteria ich weryfikacji, które umożliwiają ustalenie kryteriów ocen szkolnych i wymagań egzaminacyjnych⁶.

Bycie kompetentnym w zawodzie oznacza, że znamy się na tym, co mamy robić i potrafimy to robić. Najlepsze oferty pracy kierowane są do osób, które posiadają odpowiednie kwalifikacje, dodatkowe uprawnienia, doświadczenie zawodowe i adekwatne do wymagań kompetencje społeczne. Dla każdego poziomu kwalifikacji formułowane są efekty kształcenia koncentrujące się na trzech podstawowych pytaniach: Co osoba posiadająca daną kwalifikację będzie

⁵ R. Pachociński, *Oświata i praca w erze globalizacji*, Warszawa 2006, s. 131–133.

⁶ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 16 maja 2019 r. w sprawie podstaw programowych kształcenia w zawodach szkolnictwa branżowego oraz dodatkowych umiejętności zawodowych w zakresie wybranych zawodów szkolnictwa branżowego. Dz. U. 2019 poz. 991.

znała i rozumiała?, Co będzie potrafiła zrobić, jakie zadania wykonać?, Do czego, do podjęcia jakiego typu zobowiązań będzie gotowa?⁷ Istotnym elementem podejścia stosowanego w obszarze kształcenia i szkolenia zawodowego, opartego na ramach kwalifikacji, jest skupienie na efektach uczenia się; czas potrzebny na naukę ma tu znaczenie drugorzędne (miejsce i czas nauki nie świadczą o nabytych kompetencjach, których poszukują pracodawcy). W związku z tym kompetencje niezbędne do wykonywania poszczególnych zawodów powinny odgrywać kluczową rolę w organizacji kształcenia i szkolenia zawodowego a stosowane programy i metody nauczania powinny wspierać osiągnięcie określonych efektów uczenia się⁸. Współczesna pedagogika pracy, koncentrująca się na problemach kształcenia zawodowego, koresponduje z najnowszymi osiągnięciami technicznymi i trendami w poszczególnych gałęziach gospodarki, wyznaczając tym samym wysokie wymagania wobec edukacji zawodowej. Wiąże się to między innymi z dostosowaniem procesu kształcenia do zmieniających się potrzeb rynku pracy i uzyskania określonych efektów pedagogicznych, których odzwierciedleniem powinien być dyplom potwierdzający kwalifikacje zawodowe⁹. Stanowi on podstawową informację dla pracodawcy na temat kwalifikacji posiadanych przez osobę, która się nim legitymuje. Dokument

⁷ W celu zwiększenia przejrzystości kwalifikacji na rynku pracy zaleceniem Parlamentu Europejskiego i Rady 23 kwietnia 2008 roku ustanowiono *Europejskie ramy kwalifikacji dla uczenia się przez całe życie* (Dziennik Urzędowy C 111, 6.5.2008). Stanowią one kluczowy element rozwoju europejskiego rynku pracy, ich stosowanie umożliwia porównanie poziomów kwalifikacji w różnych systemach kształcenia i szkoleń w całej Unii Europejskiej. Polska Rama Kwalifikacji (PRK), podobnie jak Europejska Rama Kwalifikacji (ERK), składa się z ośmiu poziomów. Każdy z nich opisuje wymagania w zakresie wiedzy, umiejętności i kompetencji społecznych, które muszą spełniać osoby posiadające kwalifikacje danego poziomu. PRK są pomocne przy formułowaniu efektów uczenia się wymaganych dla kwalifikacji, definiujących wymagania, które koncentrują się na wymienionych pytaniach.

⁸ Europejską Ramę Kwalifikacji uzupełniać ma europejski system transferu osiągnięć w kształceniu i szkoleniu zawodowym (ECVET), zaprojektowany jako narzędzie dające możliwość uznawania i akumulacji efektów uczenia się osób dążących do uzyskania określonej kwalifikacji, zapewniające „wspólne ramy metodologiczne, ułatwiające przenoszenie punktów przypisanych do poszczególnych efektów uczenia się z jednego systemu kwalifikacji do drugiego lub z jednej ścieżki kształcenia do drugiej” – Zalecenia Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie ustanowienia europejskiego systemu transferu osiągnięć w kształceniu i szkoleniu zawodowym (ECVET), SEC (2008) 442 COM 2008 180 wersja ostateczna.

⁹ Zgodnie z wprowadzaną 1.09.2019 r. reformą szkolnictwa zamiast dyplomu potwierdzającego kwalifikacje zawodowe będzie dyplom zawodowy. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dn. 27 sierpnia 2019 r. w sprawie świadectw, dyplomów państwowych i innych druków. Dz. U. 2019. poz. 1700.

ten gwarantuje, że absolwent, który go otrzymał, opanował w wystarczającym stopniu wiedzę i niezbędne umiejętności wymagane na stanowisku pracy przy wykonywaniu zadań zawodowych.

Kompetencje kluczowe

W nowoczesnym systemie ekonomicznym przygotowanie do pracy zawodowej wymaga uwzględnienia komputeryzacji i automatyzacji części czynności zawodowych, umiejętności pracy zespołowej i współpracy międzynarodowej, a także świadomości indywidualnej odpowiedzialności za jakość produktu i oferowanych usług. Dzisiejszy pracownik musi posiadać odpowiednie umiejętności umożliwiające sprawne poruszanie się na rynku pracy oraz elastyczne dostosowywanie do zmieniających się technologii i wymagań. Coraz częściej podkreśla się znaczenie umiejętności z zakresu kompetencji kluczowych takich jak: organizowanie własnego stanowiska pracy, posługiwanie się nowoczesną techniką informatyczną, łączenie i porządkowanie wiedzy, rozwiązywanie problemów, samodzielne podejmowanie decyzji, komunikowanie się (również w języku obcym), praca w zespole, korzystanie z różnych źródeł informacji, samokształcenie, znajomość i korzystanie ze swoich praw. W gwałtownie zmieniającej się rzeczywistości lat dziewięćdziesiątych XX wieku pojawiło się szereg publikacji związanych z tematyką kompetencji i umiejętności kluczowych.

Przemiany gospodarcze i wprowadzenie gospodarki wolnorynkowej spowodowały konieczność ścisłego powiązania kształcenia ogólnego i zawodowego. Pojawił się wymóg, iż kształcenie ogólne powinno wpływać na rozwój umiejętności zawodowych uczniów, a kształcenie zawodowe „powinno wzmocniać kompetencje składające się na wykształcenie ogólne człowieka”¹⁰. Chodzi o to, aby absolwenci szkół byli wyposażeni zarówno w niezbędne wiadomości i umiejętności, tak aby w przyszłości mogli nabyć kompetencje w danej dziedzinie zawodowej, jak i w takie, które pomogą im radzić sobie w zmiennej rzeczywistości społecznej i gospodarczej. Kompetencje kluczowe związane są ściśle z kształceniem ustawicznym, kształceniem przez całe życie. Mają decydujący wpływ na zdobycie odpowiedniego wykształcenia i są potrzebne do sprawnego funkcjonowania w społeczeństwie i gospodarce opartej na wiedzy. „Dzięki nabytym

¹⁰ A. Bogaj, S.M. Kwiatkowski, *Szkoła a rynek pracy – podręcznik akademicki*, Warszawa 2006, s. 29.

kompetencjom kluczowym uczniów jest w stanie pojąć sens dokonujących się przemian w świecie, w tym istotę postępu naukowego i technicznego”¹¹. W dokumencie *Kompetencje kluczowe w uczeniu się przez całe życie – Europejskie ramy odniesienia* z 2006 roku określono je jako połączenie wiedzy, umiejętności i właściwych postaw, potrzebne do: samorealizacji, rozwoju osobistego, bycia aktywnym obywatelem, integracji społecznej i zatrudnienia¹². Wskazano osiem kompetencji kluczowych: porozumiewanie się w języku ojczystym, porozumiewanie się w językach obcych, kompetencje matematyczne oraz podstawowe kompetencje naukowe i techniczne, kompetencje informatyczne, kompetencje w zakresie uczenia się, kompetencje społeczne i obywatelskie, inicjatywność i przedsiębiorczość, świadomość i ekspresja kulturalna. Ponownie zdefiniowano kompetencje kluczowe w dokumencie *Kompetencje kluczowe w procesie uczenia się przez całe życie – Europejskie Ramy Odniesienia*, będącym załącznikiem do Zalecenia Rady z dnia 22 maja 2018 r.¹³. W ramach odniesienia ustanowiono osiem kompetencji kluczowych. Są to kompetencje:

- w zakresie rozumienia i tworzenia informacji,
- w zakresie wielojęzyczności,
- matematyczne oraz w zakresie nauk przyrodniczych, technologii i inżynierii,
- cyfrowe,
- osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się,
- obywatelskie,
- w zakresie przedsiębiorczości,
- w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej.

Ich istotą jest ponadprzedmiotowość, wzajemne przenikanie się i współzależność. Wszystkie są tak samo ważne, bowiem każda z nich może przyczynić się do udanego życia we współczesnym społeczeństwie. Należy podkreślić, że we wszystkich kompetencjach kluczowych występują umiejętności takie jak: krytyczne myślenie, analizowanie, rozwiązywanie problemów, kreatywność,

¹¹ A. Bogaj, *Kwalifikacje zawodowe w warunkach globalizacji rynku pracy – wyzwania i dylematy*, [w:] *Kwalifikacje zawodowe na współczesnym rynku pracy*, S.M. Kwiatkowski (red.), Warszawa 2000, s. 21.

¹² Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie. Unia Europejska. Parlament Europejski, Bruksela 18 grudnia 2006 r, PE-CONS 3650/1/06 REV 1. Załącznik: *Kompetencje kluczowe w uczeniu się przez całe życie – Europejskie ramy odniesienia*.

¹³ *Kompetencje kluczowe w procesie uczenia się przez całe życie – Zalecenie Rady z 22 maja 2018 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie*, Dz.U.U.E.C.2018.189.1.

porozumiewanie się i negocjowanie, praca zespołowa a także umiejętności międzykulturowe. Ich nabycie ma nie tylko pomóc uczniowi zrozumieć siebie i otaczającą rzeczywistość, ale też wzmocnić jego świadomość jako członka społeczeństwa mającego wpływ na sprawy publiczne. Podejmowanie różnorodnych działań edukacyjnych ma na celu wykształcenie osób zdolnych do kierowania własnym życiem, aktywnych, przedsiębiorczych i innowacyjnych w działaniu, potrafiących dobrze funkcjonować w zbiorowości.

W kształceniu szkolnym podstawowym dokumentem regulującym działania edukacyjne i wyznaczającym kierunki pracy w danej szkole jest podstawa programowa. Opierając się na niej redaguje się programy nauczania różnych przedmiotów i bloków przedmiotowych, a także programy edukacyjne i wychowawcze. Podstawy programowe nakładają na nauczycieli obowiązek stwarzania uczniom odpowiednich warunków do nabywania wiedzy i umiejętności uznanych za konieczne, w tym do uzyskania kompetencji kluczowych. W procesie kształcenia zawodowego w szkołach branżowych szczególną uwagę zwraca się na kształtowanie kompetencji miękkich. Zgodnie z oczekiwaniami pracodawców i środowisk zawodowych rozwijanie wśród uczniów kompetencji kluczowych jest traktowane priorytetowo¹⁴. Od 1 września 2019 r. zaczęły obowiązywać nowe podstawy programowe kształcenia w zawodach szkolnictwa branżowego. Wprowadzane zmiany mają służyć lepszemu dostosowaniu systemu edukacji do potrzeb gospodarki.

Zgodnie z wytycznymi Ministerstwa Edukacji Narodowej nauczyciele wszystkich obowiązkowych zajęć edukacyjnych z zakresu kształcenia zawodowego powinni stwarzać uczniom warunki do nabywania kompetencji personalnych i społecznych oraz do nabywania umiejętności w zakresie organizacji pracy małych zespołów (dla zawodów nauczanych w technikum)¹⁵.

Umiejętności z zakresu kompetencji kluczowych można rozpatrywać jako interpersonalne (komunikowanie się, praca w grupie, wysłuchiwanie innych i branie pod uwagę różnych punktów widzenia), dotyczące własnego rozwoju (posługiwanie się językiem obcym, samokształcenie, znajomość i korzystanie ze swoich praw), twórcze (korzystanie z różnych źródeł informacji, łączenie

¹⁴ Rozporządzenie MEN w sprawie ogólnych celów i zadań kształcenia w zawodach szkolnictwa branżowego oraz klasyfikacji zawodów szkolnictwa branżowego z dnia 15 lutego 2019 r. Dz.U.2019 poz. 316.

¹⁵ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 16 maja 2019 r. w sprawie podstaw programowych kształcenia w zawodach szkolnictwa branżowego oraz dodatkowych umiejętności zawodowych w zakresie wybranych zawodów szkolnictwa branżowego. Dz. U. 2019 poz. 991.

i porządkowanie wiedzy, rozwiązywanie problemów) oraz odnoszące się do mobilności zawodowej (organizowanie własnego stanowiska pracy, poruszanie się na rynku pracy, samodzielne podejmowanie decyzji). Rozwój umiejętności interpersonalnych, wymiana wiedzy i poznanie różnych punktów widzenia, czerpanie z doświadczeń innych wzmacniają rozwój umiejętności twórczych. Dzięki postawie twórczej jest się bardziej konkurencyjnym na rynku pracy i wzrasta mobilność zawodowa, która, ściśle powiązana z nabytymi umiejętnościami interpersonalnymi, wpływa na dalszy ich rozwój. Wszystkie umiejętności: interpersonalne, twórcze i te związane z mobilnością zawodową nie mogą prawidłowo rozwijać się bez doskonalenia umiejętności związanych z własnym rozwojem, dotyczących planowania, organizowania i oceniania własnej pracy, samokształceniem w zakresie podnoszenia własnych umiejętności ogólnych, zawodowych i językowych czy stosowania nowoczesnych technologii. Kompetencje kluczowe i związane z nimi umiejętności są ze sobą wzajemnie powiązane, zdobycie jednych ma wpływ na nabywanie innych. Dobre opanowanie umiejętności językowych, cyfrowych, matematycznych, w zakresie nauk przyrodniczych, technologii i inżynierii czy w zakresie przedsiębiorczości sprzyja uczeniu się i wzmacnia działania podejmowane w ramach procesu kształcenia zawodowego. Należy podkreślić, że zgodnie z określonymi celami ram odniesienia kompetencje kluczowe powinny być ukształtowane na odpowiednim poziomie, zarówno w trakcie kształcenia ogólnego, jak i zawodowego, umożliwiając kontynuowanie nauki a także podjęcie pracy zawodowej.

Kompetencje w szkole kształtujemy głównie poprzez to, jak uczymy, a nie poprzez to, czego uczymy. Wymaga to często wyjścia poza tradycyjne kształcenie przedmiotowe. Przygotowanie uczniów do ustawicznego zdobywania nowej wiedzy i umiejętności, samodzielnego korzystania z zasobów informacyjnych, współpracy z innymi i rozwiązywania problemów powinno być traktowane priorytetowo. Należy sięgać do nowoczesnych metod i form kształcenia oraz poszukiwać atrakcyjnych środków przekazu.

Dzisiejszy nauczyciel musi być organizatorem procesu uczenia się uczniów, tak aby częściej występowali oni w roli badaczy niż odbiorców wiedzy. Dlatego podczas prowadzenia zajęć warto stosować pytania problemowe, np. Dlaczego...? W jaki sposób...?, pełnić rolę doradcy, obserwatora i słuchacza. Stymulowaniu i rozwijaniu kompetencji kluczowych wśród uczniów sprzyjają między innymi gry dydaktyczne, rozwijające cechy i kompetencje związane z twórczością, poszukiwaniem rozwiązań, współpracą, komunikacją, mediowaniem i negocjowaniem, funkcjonowaniem w konflikcie, ale też cierpliwością,

wytrwałością, odwagą i dokładnością. Ponadto uczniowie biorący w nich udział mogą określić rzeczywisty poziom swoich kompetencji. Przestrzenią do rozwijania kompetencji społecznych w zakresie komunikowania się, rozwiązywania konfliktów czy argumentowania może być ciekawa dyskusja dydaktyczna lub debata. Stosowanie metody projektu pozwala na kształtowanie umiejętności bycia liderem, pracy w zespole, negocjowania i rozwiązywania problemów. Odmianą tej metody jest Web Quest. Uczniowie prowadzą tu badania i rozwiązują zadania, posługując się instrukcją umieszczoną na stronie internetowej, jednocześnie doskonalą umiejętności posługiwania się TIK, niezbędne także w przyszłej pracy zawodowej. Sprawdzoną metodą jest studium przypadku. Pracując tą metodą, uczniowie uczą się analizy sytuacji i wykorzystują dostępne informacje (może to być przygotowany opis sytuacji, dokumentacja, film, wycinek prasowy) i poszukują optymalnych rozwiązań. Muszą podejmować decyzje, oceniać zagrożenia i szanse, umieć zastosować posiadaną wiedzę w praktyce. Mogą uczyć się od siebie i być otwartymi na zgłaszane przez innych nietypowe rozwiązania konkretnych problemów. W kształceniu zawodowym stosowane są różnego rodzaju ćwiczenia; szczególne znaczenie mają te, podczas których wykonywane są konkretne czynności (zamiana teorii w praktykę) nawiązujące do sytuacji z życia.

W dzisiejszych czasach podstawowym narzędziem wspierającym zdobywanie informacji i wiedzy, rozwiązywanie coraz bardziej skomplikowanych problemów, podejmowanie coraz nowszych technicznych wyzwań jest komputer. Umiejętność korzystania z nowych technologii i odpowiedniego w danej dziedzinie oprogramowania jest więc koniecznością. Stwarza to sytuację dydaktyczną, w której nauczyciele i uczniowie muszą kłaść duży nacisk na umiejętne gromadzenie, przetwarzanie i wykorzystywanie danych. Obserwujemy wzrost różnorodności kontaktów międzyludzkich. W różnej formie przekazujemy nasze oczekiwania i odbieramy informacje zwrotne. W procesach produkcyjnych, w których biorą udział przedstawiciele różnych zawodów, jest to niezwykle istotne ze względu na ich przebieg. Wiąże się to bezpośrednio z właściwą komunikacją między ludźmi pracującymi na różnych szczeblach hierarchii zawodowej. Umiejętności dzielenia się wiedzą z innymi oraz porozumiewania się w zakresie możliwości i potrzeb nie tylko polepszają organizację pracy, ale też relacje międzyludzkie w sprawach zarówno zawodowych, jak i publicznych czy prywatnych. Przy realizacji skomplikowanych procesów technologicznych oraz wysokich wymaganiach technicznych i jakościowych niezbędna jest właściwa współpraca w realizacji poszczególnych zadań zawodowych. Zmienność zespołów

pracowniczych i zadań, jakie pełnią ich członkowie, wymaga umiejętności dostosowania się do różnych ról: podwładnego, partnera, przełożonego; wymusza także umiejętność współpracy każdego z każdym. Umiejętność pracy w grupie, osiągania celów przy właściwej kooperacji z innymi odpowiednio przygotowuje do przyszłej pracy zawodowej i wypełniania funkcji społecznych. W związku z tym tak bardzo istotne jest organizowanie w procesie kształcenia zawodowego wspólnego wykonywania zadań i współdziałania z innymi w grupie, zespole.

Uczenie się przez całe życie

System gospodarczy wpływa na odpowiednie uwarunkowania systemu kształcenia zawodowego i stanowi jeden z ważniejszych jego elementów. Szczególny nacisk kładzie się na propagowanie modelu uczenia się przez całe życie. W tym kontekście niezwykle istotne jest motywowanie młodego pokolenia do podejmowania samokształcenia i doskonalenia zawodowego, którego celem jest zdobycie, po ukończeniu edukacji w szkole, nowych umiejętności i potwierdzenie egzaminem kolejnych kwalifikacji zawodowych. Miejsce współczesnego człowieka w społeczeństwie wyznaczają edukacja i praca, których powiązania w gospodarce rynkowej stają się coraz silniejsze. Pełnienie obowiązków zawodowych i społecznych wymaga permanentnego uczenia się, poszerzania wiedzy, rozwoju osobowości, co powoduje wzrost znaczenia edukacji ustawicznej. W okresie rozwoju charakterystycznym dla cywilizacji postindustrialnej zachodzą istotne zmiany w gospodarce spowodowane rewolucjami naukowo-technicznymi i postępującymi procesami globalizacji. Rośnie przepływ towarów i usług oraz siły roboczej. Odpowiedzialność za przygotowanie odpowiedniej kadry pracowników umięjących sprostać oczekiwaniom i potrzebom rozwijającej się gospodarki spoczywa więc na edukacji zawodowej.

Jednym z wyzwań współczesnego rynku pracy jest wielokrotna zmiana kwalifikacji w trakcie kariery zawodowej. Dlatego podstawowym zadaniem edukacji zawodowej jest kształcenie zgodnie z określonymi dla danej grupy zawodów standardami oraz przygotowanie do kształcenia ustawicznego, które wymaga też dobrego przygotowania ogólnego. Kształcenie zawodowe w szkole jest tylko jednym z czynników umożliwiających absolwentom właściwe wykonywanie pracy zawodowej. Podstawowym elementem kwalifikacji zawodowych są umiejętności zawodowe, które zależą nie tylko od wiedzy teoretycznej, ale są również nabywane poprzez doświadczenie i wykonywanie czynności praktycznych. W związku z tym przygotowanie szkolne musi kłaść nacisk na

dostosowanie treści kształcenia do treści zadań pracowniczych, bowiem im większa będzie ich korelacja, tym większe będzie znaczenie tego przygotowania dla przyszłych kwalifikacji. Obserwujemy coraz ostrzejsze granice podziału pomiędzy pracownikami niewykwalifikowanymi i wykwalifikowanymi, którzy lepiej dostosowują się do zmian w dynamicznej gospodarce opartej na wiedzy. Coraz częściej w procesach pracy czynności fizyczne zastępowane są czynnościami umysłowymi. Proste, rutynowe zadania można zaprogramować i powierzyć maszynom, ograniczając tym samym stanowiska pracy dla osób z niskimi kwalifikacjami. Rosną wymagania wobec pracowników, od których coraz częściej wymaga się nie tylko przygotowania specjalistycznego w swojej dziedzinie, ale również przygotowania interdyscyplinarnego, pozwalającego efektywnie współpracować z innymi osobami, często na styku różnych dziedzin¹⁶. Przy dzisiejszym poziomie techniki i technologii istotne znaczenie mają też kwalifikacje, które rozpatrywane są w kontekście czynników osobowościowych i dotyczą takich cech, jak przedsiębiorczość, inicjatywność, komunikatywność i kreatywność. Szkoła przyszłości powinna przygotowywać ucznia do samodzielnego wyszukiwania informacji, właściwej ich interpretacji i umiejętnego wykorzystania w praktyce. Wysoki poziom wiedzy i umiejętności oraz profesjonalizm w działaniu daje szansę powodzenia we współczesnym świecie. Gwałtownie zmieniający się rynek pracy, gdy trudno przewidzieć, jakie będzie zapotrzebowanie na pracowników w poszczególnych zawodach w przyszłości, wymaga innego podejścia do edukacji zawodowej, która nie może być traktowana jednostronnie. Zdobycie wiedzy zawodowej, opanowanie umiejętności i nawyków zawodowych, obsługi maszyn i urządzeń oraz metod i form działalności zawodowej nie może być jedynym celem edukacji zawodowej. Istotne są umiejętności myślenia: koncepcyjnego, innowacyjnego i twórczego, a także zainteresowania prozawodowe. Ważnym zadaniem jest kształtowanie odpowiedniej postawy, właściwego stosunku do samego siebie i innych osób oraz do otaczającego świata i obowiązujących w nim wartości¹⁷.

We współczesnym świecie nie istnieje system szkolny, który mógłby zagwarantować wykształcenie wystarczające na całe życie. Kształcenie szkolne powinno być więc początkiem kształcenia ustawicznego, kształcenia przez całe

¹⁶ W. Furmanek, *Rynek pracy w zmieniającej się rzeczywistości*, [w:] *Edukacja zawodowa w aspekcie przemian społeczno-gospodarczych. Wyzwania – szanse – zagrożenia*, R. Gerlach (red.), Bydgoszcz 2007, s. 71.

¹⁷ R. Gerlach, *Edukacja zawodowa nie tylko dla rynku pracy*, [w:] *Edukacja wobec rynku pracy, realia – możliwości – perspektywy*, pod red. R. Gerlacha, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2003, s. 174-176.

życie. Niezwykle istotnym zadaniem dzisiejszej szkoły jest dobre przygotowanie do tego swoich wychowanków.

Zakończenie

Postęp cywilizacyjny pociąga za sobą zmiany dotyczące jakości egzystencji społeczeństw w zakresie urbanizacji, powszechnej edukacji, rozwoju nauki i demokracji, które wiążą się z pojęciem nowoczesności. Nowe cechy ją dopełniające i będące jej kontynuacją można określić ponowoczesnością, którą charakteryzuje: nowa forma zaufania (pewna doza zaufania do wielkich abstrakcyjnych systemów, np. telekomunikacyjnych, informatycznych, energetycznych, rynków finansowych, instytucji i organizacji), nowa forma ryzyka (niepożądane skutki działania człowieka), nowe role dla mas (potrzeba masowych konsumentów zamiast przemysłowej siły roboczej), nowa rola wiedzy (społeczeństwa wiedzy) i nowa forma życia zbiorowego (globalizacja)¹⁸. Na sukcesy społeczeństw ponowoczesnych będą pracować ludzie charakteryzujący się specyficznymi cechami, wśród których warto wymienić: autonomię, powiązaną z samokontrolą i chęcią podejmowania ryzyka, wewnętrzne poczucie kontroli (odpowiedzialność i umiejętność korzystania z własnych doświadczeń), poczucie skuteczności związane z wysoką samooceną oraz proaktywność (między innymi: oryginalność, nowatorstwo, dążenie do udoskonalania środowiska, odwaga w działaniu, zdolności interpersonalne). Kształtowanie się ponowoczesnego społeczeństwa w cywilizacji informacyjnej niesie ze sobą gruntowne przeobrażenia nie tylko gospodarcze, ale i wyzwania społeczne. Możemy zaobserwować, jak zwiększa się rola informacyjna portali internetowych, tym samym zmniejszając dotychczas dominujący wpływ korporacji medialnych. Budujące się społeczeństwo wirtualne tworzy w naturalny sposób nowe więzi kulturowe. Dobra współpraca, odpowiedzialność nie tylko za siebie, ale i za innych, wymaga odpowiedniego wychowania popartego tolerancją wobec przekonań, kultury, religii i pochodzenia innych ludzi. Absolwenci współczesnej szkoły muszą opierać się na zasadach moralnych wyznaczających horyzonty ich postępowania, pamiętając, że prawda, dobro i piękno nie mogą stanowić jedynie elementu handlu i reklamy.

¹⁸ A. Kościółek *Cechy ponowoczesności i człowieka ponowoczesnego a wyzwania edukacji medialnej*, [w:] W. J. Maliszewski (red), *Komunikowanie społeczne w edukacji - dyskurs nad rolą komunikowania*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2006 s. 137-142.

Istotną rolę mają do spełnienia szkoły branżowe umożliwiające zdobycie wykształcenia na poziomie zasadniczym i średnim, edukujące poszczególne jednostki pod kątem bycia prawym obywatelem, odpowiedzialnym pracownikiem a przede wszystkim dobrym człowiekiem. Istotnym kierunkiem rozwoju edukacji zawodowej jest nie tylko zapewnienie odpowiedniego minimum kompetencji przygotowujących do życia zawodowego, ale też wykształcenie nawyku i motywacji do systematycznego dokształcania się i doskonalenia w zawodzie.

Barbara Rusinek *jest doktorem nauk społecznych w dyscyplinie pedagogika, magistrem inżynierem budownictwa, nauczycielem dyplomowanym z wieloletnim stażem kształcenia w zawodach budowlanych, ekspertem w zakresie kształcenia i doradztwa zawodowego, czynnym egzaminatorem OKE w Krakowie, autorem publikacji z zakresu kształcenia zawodowego; pełni funkcję pełnomocnika Komitetu Głównego i przewodniczącego Komitetu Okręgowego Olimpiady Wiedzy i Umiejętności Budowlanych.*
